

700 Fahreddin ed-Divriği
İnceleme

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI



Ayrı Basım

Ankaravî Mehmed Efendi Medresesi, Belediye Sarayı
Arkası Hoşkadem Sokak Saraçhane / İSTANBUL
Haberleşme Adresi: P. K. 94 Aksaray/İSTANBUL

Tel: 520 53 63 — 511 10 06

TDV İslâm Ansiklopedisi
kütüphane
Cevat İZGI

TÜRK DİL BİLİMCİSİ DİVRİĞİLİ MUSTAFAOĞLU MEHMET
(1233-1313)

Cevat İZGI

Bu araştırma ile yaygın Türk kültür denizinin diplerinde kalmış, geleli yedi yüz elli dört gideli altı yüz yetmiş dört yıl olmuş, çağının yetiştiricilerinden aldığı ışığı, çevresindekilere saçmış, şimdiye kadar gizli kalmış pek bilinmedik bir inci tanıtılmağa çalışıldı.

Bizi böyle bir araştırmaya, yattığı yere Allah'ın rahmet sağanağı yağası târihçimiz Osman Turan'ın (ö:1978) **Doğu Anadolu Türk Devletleri Târîhi**'ni gözden geçirirken okuduğumuz bir söz bölümü çekti¹. Bu söz bölümünde bilginimizin değeri anlatılıyordu. Verilen bilgilerin çekiciliği yanında iticiliği de vardı. Bunun üzerinde onun hâl tercümesini ortaya çıkarmağa koyulduk. Yılmadan arayıp taradık. Bulduğumuz ip uçları ile yazarımızdan söz eden ana kaynaklara vardık.

İncelememiz sonucunda, kendisinden söz eden eski kaynakların sayıca az olmadığını gördük. Çalışmamız 4 bölüme ayrılmıştır: Birinci bölüm, bu satırlar olup giriş yerindedir. İkinci bölüm **hâl tercümesi**, üçüncü bölüm **kendisinden söz eden eski, yeni kaynaklar**, dördüncü bölüm de **araştırmadan çıkarılan sonuçtur**.

Bundan önce, "Türk Hayvan Bilimcisi Kuştemiroğlu Boğdu Beğ ve Av Kuşlarının Bakımı Konusundaki Kitabı" adlı araştırmamızı, ilkin 6. Millî Türkoloji Kongresi'nde bildiri olarak sunmuş, daha sonra bir kaç ekleme ve düzeltme ile, **Halk Kültürü** yapıtlarında yayınlamıştık².

Boğdu'nun doğum yılı 1233, takma adı Fahrettin'dir. Bu araştırmada hâl tercümesi verilen Divriğili Mustafaoğlu Mehmet'in de doğum yılı 1233, takma adı Fahrettin'dir. Ancak Boğdu, 1286'da göçerek, 53 yıl gibi kısa bir ömür sürmüş; Mehmet ise, 1313'te göçerek 80 yıl gibi uzun bir yaş yaşamıştır.

Şimdilik bildiğimize göre, Mehmet'in dil ile ilgili **El-İgrâb fi'l-İ'râb**'i, edebiyatla ilgili 136 beyitlik manzum 'İkdü'l-Beyân'ı, bir de **El-Kasidetü'n-Nebeviyye**'sinin 10 beyti günümüze gelebilmiştir .

زحافات آن. در هیچ یک از منابع از این اثر نامی نرفته و تنها نسخه دست‌نویس آن به شماره ۳۷ در کتابخانه سلیمیه قبرس نگهداری می‌شود. این اثر در ۶۶۸ ق/ ۱۲۷۰ م نوشته شده است؛ قصیده فی النجوم؛ القصیده النبویه که ده بیت از آن در المنهل الصافی والمستوفی بعد الوافی ابن تغری بردی (- ۸۷۴ ق) و الجواهر المصیفة فی طبقات الحنفیة محیی الدین عبدالقادر قرشی (- ۷۷۵ ق) آمده و این چنین به روزگار ما رسیده است؛ نظم مختصر القدوری که نظم مختصر القدوری نوشته قدوری است.

منابع: الاعلام، زرکلی، ۹۹/۷؛ ایضاح المکتون، ۲۳۲/۲؛ الدرر الکامنة، ۱۱/۶ - ۱۲؛ عثمانلی مؤلفلری، ۳۰۳/۱ - ۳۰۴؛ کشف الظنون، ۱۳۴۵/۲؛ معجم المؤلفین، ۳۰/۱۲؛ هدیه العارفین، ۱۴۲ - ۱۴۳؛

Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi, 3/142; Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi, 12/82-83.

محمدی

فخر خلخالی (faxr-e.xalxā.li)، مولانا، سده دهم هجری، شاعر ایرانی. اصلش از خلخال است. وی برای سنت یکی از پسران مفتی آتاتولی، علی چلبی، و پس از مدتی در مرگ پسر دیگر او، فاضل چلبی، که بسیار زیبا بود، اشعاری سروده است. از اشعار او است: «خواهم از عشق بتی شیفته و زار شوی - تا ز حال من دیوانه خبردار شوی / تا کی ای غنچه بشکفته به رغم من زار - همچو گل خنده زنان همتفس خار شوی.»

منابع: زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی، ۱۷۷ - ۱۷۸؛ شعر و ادب فارسی در کشورهای همسایه، ۱۴۶؛ مجالس الثاقس، ۳۹؛ نگاهی به روند نفوذ و گسترش زبان و ادب فارسی در ترکیه، ۲۷۸ - ۲۷۹.

گلشیری

فخری، حسین فخرالدین دده فرزند حسن نظیف دده ← حسین فخرالدین دده

فخری، فخرالدین یعقوب بن محمد ← نظامی در آتاتولی و بالکان

فخری افندی (faxr.ri.a.fandi)، فخرالدین فرزند محمد، تاشکند در قونیه ۱۸۷۹ - قونیه ۱۹۵۰ م، عالم و مدرس عثمانی. در کودکی

Catalogue des manuscrits Persans de la bibliotheque nationale, 3/355; Catalogue of the Persian manuscripts in the British museum, 2/665.

دانشنامه

فخرالدین دده، حسین فرزند حسن نظیف دده ← حسین فخرالدین دده

فخرالدین دورکی، محمد فرزند مصطفی ← فخرالدین دیورکی

فخرالدین دیورکی (fax.rod.din.div.re.ki)/فخرالدین محمد دیورکی، فرزند مصطفی، دیورکی در سیواس ۶۳۱ - قاهره ۷۳۱ ق/ ۱۲۳۳ - ۱۳۱۳ م، شاعر، زبان‌دان و فقیه عثمانی. گویا خانواده‌اش از طایفه سلغور از اغوزها بودند. درباره زندگی او تنها همین قدر می‌دانیم که در تشکیلات محاسبات غزه (در فلسطین) کار می‌کرده و در مدرسه حسامیه قاهره مدرس فقه حنفی بوده است (۱۲۸۱ م). از شاگردان وی می‌توان ابوخیان اندلسی، مفسر و نحوی، را نام برد؛ چنان‌که ابوخیان در کتاب الادراک للسان الاتراک از او با عبارت تجلیلی «استادمان فخرالدین» یاد کرده و گفته که از وی بسیار بهره برده است. فخرالدین در واپسین سال‌های زندگی‌اش بینایی‌اش را از دست داد. در منابع آمده است که وی قرآن را خوش می‌خواند. فخرالدین پسری با نام حسام‌الدین حسن دیورکی، معروف به حسام، داشت که او نیز در شمار عالمان بود. بسیاری از آثار دیورکی به نظم است، اما از آن شمار تنها سه اثر از دستبرد ایام در امان مانده است. دیورکی به سه زبان فارسی، عربی و ترکی شعر می‌سرود. از آثارش: امهات الکلمین/قصیده فی قواعد لسان ترک/ قواعد لسان ترک در دستور زبان ترکی که گویا به عربی است؛ عرائس الثاقس به فارسی؛ الاغراب فی الاعراب در نحو که نسخه‌ای از آن در کتابخانه ظاهره نگه‌داری می‌شود؛ عقدالیان که قصیده‌ای به عربی در صدوسی و دو بیت است؛ قصیده فی العربیه/قصیده فی النحو که در تألیف آن از الکفایة ابن حاجب بسیار بهره برده و کمال‌الدین ادفوی (- ۷۴۸/۷۴۹ ق) در البدر المسافر فی احکام المسافر از آن یاد کرده است؛ شرح القصیده المتضمنة لعلم العروض درباره شانزده بحر عروضی و